

Орлова О. П.

ПАУЗА ЯК ЕКСТРАЛІНГВІСТИЧНИЙ КОМПОНЕНТ ФОРМУВАННЯ КУЛЬТУРИ ДІАЛОГІЧНОГО МОВЛЕННЯ

У статті досліджено паузи як один із невербальних екстралінгвістичних засобів формування культури діалогічного мовлення. Запропоновано класифікацію невербальних засобів комунікації, подано дефініцію паузи як складника інтонації, указано на роль і значення пауз у діалозі, визначено їхні функції, перелічено види пауз, що використовуються в діалогічному мовленні, схарактеризовано їх.

Ключові слова: культура діалогічного мовлення, невербальні засоби, лінгвістика, паралінгвістика, екстралінгвістика, паузи, класифікація пауз.

В статье исследованы паузы как один из невербальных экстралингвистических средств формирования культуры диалогической речи. Предложена классификация невербальных средств коммуникации, дана дефиниция паузы как слагаемой части интонации, указано на роль и значение пауз у диалоге, определены их функции, перечислены и схарактеризованы виды пауз, которые используются в диалогической речи.

Ключевые слова: культура диалогической речи, невербальные средства, лингвистика, паралингвистика, экстралингвистика, паузы, классификация пауз.

Pauses as one of un verbal extralinguistic facilities of forming of culture of dialogic speech are investigated in the article. Classification of un verbal facilities of communication is offered, definition of pause is given as intonation's constituent, it is indicated on a role and value of pauses in a dialogue, their functions are certain, the types of pauses that is used in the dialogic broadcasting are enumerated and characterized.

Key words: culture of dialogic speech, un verbal facilities, linguistics, paralinguistic, extralinguistic, pauses, classification of pauses.

Співробітництво і взаєморозуміння між людьми в будь-якому суспільстві відбувається за допомогою діалогічного мовлення як взаємного обміну думками двох осіб. Провідним у цьому процесі є використання вербальних (мовленнєвих, словесних) засобів, поряд із якими функціонують невербальні чинники. Культуру мовлення досліджували Н. Д. Бабич, С. І. Дорошенко, С. Я. Єрмоленко, А. П. Коваль, Л. І. Мацько, М. І. Пентилюк, Я. Радевич-Винницький та ін. Лінгводидактичні аспекти навчання діалогічного мовлення вивчали Е. Я. Палихата, А. І. Ляшкевич, С. В. Мунтян, О. В. Єфименко, Л. П. Якубинський, О. Б. Сиротиніна, Т. Г. Винокур та ін. Невербальні засоби діалогічної комунікації студіювали Я. Радевич-Винницький, Е. Я. Палихата, С. К. Богдан, А. О. Акишина, Н. І. Формановська та інші. Однак екстралінгвістичні компоненти культури діалогічного мовлення, зокрема паузи, їх класифікація і функціональні особливості в діалозі не були предметом наукового дослідження. Актуальність розвідки зумовлена соціальним значенням проблеми формування культури діалогічного мовлення, потребою засвоєння на теоретичному і практичному рівнях інформації про паузи в усному спілкуванні.

Мета статті – схарактеризувати паузи як невербальні екстралінгвістичні засоби формування культури діалогічного мовлення.

Для досягнення поставленої мети потрібно розв'язати такі завдання: 1) запропонувати класифікацію невербальних засобів діалогування; 2) подати тлумачення поняття паузи як складника інтонації; 3) указати на роль і значення пауз у діалозі, назвати їх функції; 4) перелічити види пауз, що використовуються в діалогічному мовленні, схарактеризувати їх. Діалогічне мовлення характеризується інтонаційним багатством і водночас є інтонаційно неорганізованим, бо відображає природну безпосередність людини. Інтонація в діалозі не тільки бере участь в оформленні репліки чи речень у репліках, але й сприяє формуванню діалогічного контексту. Важливу роль тут відіграють сила звуку, довжина вимови, темброве забарвлення, темп, паузи. Разом із контекстом і ситуацією, у якій відбувається розмова, інтонація конкретизує емоційно-експресивний зміст висловлювання, передає ставлення мовця до сказаного ним або його співрозмовником тощо [1, с. 193]. Відзначимо, що до **невербальних засобів** діалогічного мовлення належать: оптико-кінестичні (жести, міміка, пантоміміка, рухи тіла), паралінгвістичні (що стосуються вокалізації, тобто якості голосу, його діапазону, тональності) і екстралінгвістичні (темп, паузи, різні вкраплення в мову – плач, сміх, покашлювання тощо).

У перекладі з грецької **пауза** означає припинення і тлумачиться як “тимчасова зупинка звучання, що розриває потік мовлення, яка викликана різними причинами і виконує різні функції” [3, с. 199]. У мовознавстві пояснюється пауза (зупинка, припинення) як “перерва у мовленні, якому акустично переважно відповідає відсутність звука, а фізіологічно – зупинка в роботі мовленнєвих органів” [4, с. 369].

Паузи між словами в діалогічному мовленні виконують мовні **функції**, будучи засобом: а) членування мовлення на інтонаційно-змістові одиниці – фрази і синтагми (вони взаємодіють разом зі зміною мелодики мовлення, інтенсивності і темпу мовлення, причому різкі перепади останніх можуть замінювати паузи); б) вираження характеру зв'язку між частинами висловлювання; в) змістового та емоційного виділення слова або синтагми [4, с. 369]. Відзначимо, що мовні функції виконуються як за допомогою розміщення паузи, так і за її протяжністю. Паузи переважно використовуються в слабших змістових зв'язках. Зумовлені змістом паузи можуть використовуватися також і для вдихання.

Розрізняють міжсинтагматичні і міжфразові паузи. Вони відображають змістове членування мовлення. Паузи хетизації застосовуються для обдумування (роздумування) під час висловлювання. Названі паузи (міжсинтагматичні, міжфразові і хетизації) виникають у будь-якому місці висловлювання і відображають коливання і перебудову мовлення в процесі його породження [4, с. 369].

Паузи також **класифікують** на несинтаксичні, попереджувальні, роздільні, синтаксичні, присудкові та з'єднувальні [3, с. 199]. Кожна з них виконує свою функцію. Несинтаксична з'являється в результаті фізіологічних (спричинених потребою вдихнути повітря, необхідного для продовження мовлення) чи психологічних причин (зумовлених хвилюванням), обривання в логічному розвитку думки, що не виражає синтаксичної залежності між частинами репліки чи речення, наприклад: – *Думати я не можу... в голові шумить... хочу спати... спати...* Синтаксична пауза виражає певні синтаксичні відношення між частинами речення, які нею розділяються, наприклад: – *Вовка боятися – в ліс не ходити* (відношення зумовленості) або: – *Сміливі перемагають – боягузи гинуть* (відношення зіставлення). Попереджувальна пауза служить для попередження про подальше продовження мовлення, у якому зазвичай міститься пояснення попередньої частини речення (після узагальнювального слова перед однорідними членами; у безсполучниковому складному реченні, у якому друга частина доповнює, конкретизує і пояснює першу): – *Ми пропонували поговорити про найкорисніші речі, а саме: / про природу, про купання, про риболовлю, про заняттям спортом. У цьому ж реченні при однорідних членах використовується з'єднувальна пауза. Роздільна пауза виражає кінець думки, речення, репліки, наприклад: – Я до тебе більше не прийду. Усе. Пауза присудка виражає предикативний зв'язок (у реченнях із поширеним складом підмета – перед наступним присудком будь-якого типу; у реченнях із непоширеним складом підмета – перед іменним присудком при нульовій зв'язці), наприклад: – *Корисний відпочинок після робочого тижня – / річ добра. – Уся велика наша родина разом зі старими німеччинами і маленькими діточками / стояла на березі і чекала катера. З'єднувальна пауза збігається за функцією зі сполучником (між однорідними членами речення, що з'єднуються безсполучниковим зв'язком або повторювальними сполучниками; між частинами перелічуваних безсполучникових речень): – Я чекала тебе на березі річки; / гув мотор, / катер пінив носом хвилі [3, с. 200].**

Однією з основних у діалогічному мовленні є психологічна пауза. На відміну від синтаксичної, вона може використовуватися мовцем у будь-якому місці репліки. Психологічну паузу треба розуміти, як важливий засіб передачі почуттів, настрою і намірів мовця. В основному вона виконує дві важливі функції або завдання з боку мовця: зосередити всю увагу слухачів на важливості змісту слів, що йтимуть після неї, і затримати увагу слухачів на важливості змісту вже сказаного, дати таким чином можливість співрозмовникові етично його сприйняти, пережити. Психологічна пауза має умотивовані різновиди, які зумовлені настороженістю, емоційним підсиленням, пригадуванням, відшукуванням відповіді, умовчанням, жалю, роздумами, стримуванням почуттєвих реакцій, залякуванням, спонуканням, напруженням тощо. Відповідно до названих психологічних чинників виокремлюють: 1) паузи настороження, які стимулюються словами “Тс!”, “Цс!”, “Стій!”, “Ні кроку” й іншими, що сигналізують подальшому змісту висловлювання про настороженість (подив, здивування, непорозуміння, вагання, обурення тощо). Після таких слів і робиться пауза: – *Тихше, / кажуть, що депутат приїхав, але спочатку пішов до фермера. Що йому ми, / простий народ! Йому для сваволі потрібен лише наш дозвіл / – наш голос!* 2) пауза емоційного підсилення стимулює емоційно забарвлені слова, які повторюються. Паузу роблять після першого слова чи слів, де вона є перемикачем для підсилення емоційності повторюваного слова чи слів: – *Юрку! / Юрку! / Друже, брате мій!* 3) пауза пригадування, що спонукає до природного чи формального пригадування. Природне пригадування зазвичай без відповіді (– *І де я їх поклав?.. / Не можу знайти*) і формальне пригадування з відповіддю (– *І де я їх поклав?.. / Здається, у коморі... / Я ж більше ніде не був*); 4) пауза відшукування відповіді аналогічна попередній. Сигналізує її ситуація, яка спонукає мовця шукати відповідь на несподіване запитання чи відреагувати на непередбачувану ситуацію: – *Що ж ти робити будеш? – Як що? Ну... / працювати буду;* 5) пауза умовчання з'являється в результаті мовчання співрозмовника, коли він має намір приховати чи не сповістити щось, або не перечити комусь, наприклад: – *Залишити тут не можна нікого! – Але ... / це ж моя мати... / вона хвора ... / і я думав...* 6) паузу емоційного порівняння стимулюють слова мовця, які характеризують пряме емоційно прикрашене порівняння. Така пауза виникає перед порівнянням для підкреслення його значущості, наприклад: – *Гарна дівчина, / як калина;* 7) пауза жалю створюється в результаті виявлення почуття болю душевного, туги, журби, прикраси, що викликані якоюсь неочікуваною сумною подією чи повідомленням: – *Лікар робив масаж серця, медсестра – увела*

ліки, та... / було вже запізно; 8) пауза роздумів породжується схвильованістю мовця в результаті почутої інформації чи створеної природної ситуації, що спонукає до обдумування того, що трапилося: – *Залишу, / залишу його... / Візьму діточок і... / світ мене прийме... Маю голову, руки... / не пропаду...* 9) пауза стримування почуттєвих реакцій з'являється за умов ситуації стримування мовцями сміху, плачу, болю тощо: – *Він же... / він... / живий!* 10) пауза залякування використовується з метою налякати співрозмовника: – *Спробуйте тільки! – Ах так! / Ну гаразд, / ти вже скоро дізнаєшся, що таке зима!* 11) спонукальна пауза спостерігається в діалогічних висловлюваннях мовців, що виражають емоційно насичені і важливі відомості, для зосередження уваги співрозмовників на важливості змісту повідомлюваного мовцем: – *Утомився я вкрай!... / Зате жнива для мене скінчилися... – Вітаю! / Зустрінетесь наступного літа!* 12) пауза напруження створюється на несподіваному для мовця місці з метою зосередження уваги співрозмовника на важливості сприйняття змісту слова чи слів, що йтимуть після паузи. Вона підкреслюється виключно намірами адресанта, тому може бути в будь-якому місці репліки, наприклад: – *Я вірю, / що ти гідно переживеш цю складну ситуацію... / Ще в не таких перепетях бували! – Маєш рацію...* [2, с. 12–15].

Теоретичними відомостями про лінгвістичні, паралінгвістичні та екстралінгвістичні засоби вираження особистісного мовлення повинні володіти вчителі-словесники, студенти-філологи, учні середньої школи для правильного їх використання в діалогах.

Пауза є одним із засобів логіко-емоційного вираження діалогічного мовлення, що належить до екстралінгвістичних чинників. Не цілком досліджені також і засоби вокалізації, тому потребують досконалого дослідження ще й тональність і діапазон голосу, що використовуються в різних діалогах і ситуаціях процесу діалогування.

Література:

1. Мацько Л. І. Культура української фахової мови : [навч. посібник] / Л. І. Мацько, Л. В. Кравець. – К. : ВЦ “Академія”, 2007. – 360 с.
2. Олійник Г. А. Основні положення засобів логіко-емоційної виразності читання (методичні рекомендації) / Г. А. Олійник. – Тернопіль : ТДП ім. Я. Галана, 1988. – 26 с.
3. Розенталь Д. Э. Словарь-справочник лингвистических терминов : [пособие для учителя] / Д. Э. Розенталь, М. А. Теленкова – М. : Просвещение, 1985. – 399 с.
4. Языкознание : большой энциклопедический словарь / [гл. ред. В. Н. Ярцева]. – 2-е изд. – М. : Большая российская энциклопедия, 1998. – 685 с.